

КИЖИ СЕТКИЛИ

Чечен чугаа

шай кагбас джигир чүве.

Дүүн-но садый каан чечен-нел тумбоочкадан ушун, стога сагаан, шайын чема-дир хайндырып, сүтөөн, стакаларга кудун тургузу-лаан. Кожам ороолде таш-жып алган казах башкы Са-мат Касымович Шариповту база чалаан турган. Оозу бо хуламурун кирип орган.

Дөртөлзө шайлап эгеленер. — Бис база шайын аякко хүндүлээр уаус бис — деп, Бахтир Муратович чечен-нел шайке сун ор чугаалаан.

— О, Каң-оол Серенович — эр-хей-дир — деп, Серенов ма-таан. — Акша-агыйжи кижини манды боор чүве. Хайнды-рыкчымын бенин кагбас. Кыр-ган мээ бенин сагымжымга кирбес чүве-дир.

— Хей черге мактава, Вик-тор Константинович. Бөгүн ха-мык аптам чидирин алдым. Ындыр-ла аяк-агыйжи киж-и база, мычпак чүдүн көр-гүзөр бе. Телеграмма чорудар бенин чүве артапкан-дыр — деп, Каң-оол аргакотал каттыр-гылаан-даа.

Өөрү кайгап, хараадап, мылаылап айтырып макт-боганар. — Телеграммала түр боор — деп Виктор Константинович кар-манын үжөөнчү — Балет чок ат болган-дыр сеп. Азы Гургунга чурттакан түр сеп бе? Кадай ап боор бис бе? — деп баштапканар, ороолде келген. Ырак оруктарга хергездер-ле эди ол турган. Өртөөлдерге ду-не-лаа келген, шай хайнды-рып иже каантар. Доран ха-мык үгөш, артакан көп-би-де чангыс шил сүт садый эгелеткен. Ийн литрини шил байкалганга шай хайндырып ороол, ийн эки бо келген. Олар бөтүн боор чоруй, суксун са-дын ижер джигир, үшүп чо-рууу дей бергенер.

— Оргам эштер, шайын ма-лай каантар — деп, Каң-оол эштерин доктааткан. — Тыва шай хайндырыштайн. Бистинде хайнын турган

аалынче далаш телеграмма

ыдышкан, билет база чаган каан. Сагымжам чиней бер-ген ышкан. Ындыр-даа бол бир эчкөк чүве бар, Виктор Константинович үш хопган, Бахтир Муратович беш хоп-ган чанын аттаптар уаус боор-тур. Кандык чуртала-гаан-биле оң бетинде акша келбей бара, канчалар?

Ындыр карамышкындан Каң-оол катан дүвөр эгелен, Дүне бенин шоолуу удуу ча-лашкан. Сагымжыга «Чүс ак-ша орунуга чүс эштер бола» деп чугаага чүс бугууер, Тас-оолу-даа болан чыткан. Мын-дыр талыгырга, шөлзөн удуу чыткан өшүктөрүнүн чыгыш-ка, үш дүн ортуунда бөзүн Тас-оолдун дугайым бодалары чыгыч болган. Уйгу кайда келер болган. Кижинин амы-дырды дески болбас, бир хуу чөгдирер, өске хуу диленир-даа укурта таларжы болур. Каң-оол-даа мыдыр бөйдөлгө дүжүп турган. Коз-ла чүве өш-өрүрүнү чононуу мурун-га нуруун ышкынымаз бол-тай. Аргы сеткил, кижинин пүүр-ле турар, акша хамаан бе.

Үш хопган. Шилчткен ак-ша суга-ар.

Виктор Константинович ая-резин бижин, Каң-оолга ту-дускан, чугаалаан: — Акырбас-ажырбас, Каң-оол Серенович. Чүгө сагымж чочаар сен?

— Бистинде «бас кижин ба-алды» джигир чүве, Виктор Константинович. Ындыр кижин мен болдум. Салерин, чорук ижесин, акшадан кызгадан калдым. — Акшагы мен. Бажыны-ча кайгыч черер, харын-даа артар.

— Ма, Каң-оол Серенович — деп, Бахтир Муратович база саалын суган. — Мээ эдерим-дир. Дарга аалче дөртүр бер болган мен, Каян-даа бол шилчткен сеп. — Ындыр эш-өрүтү кижини кыраан, нарыдап чорур, мен-даа чөөнган мен» кылдыр

бодаш, Каң-оол доран ха-

рылаан. — Бузурелинер дөш чет-тирдим, эштер! Каң-оол Виктор Константи-нович дээр дөш тыла шай хайндырып, чебуректер са-дып белектер каан турган. Кожам Самат Касымович база чедип келген. Дөртөлзө шайлаанар. Шай соола, үнер джигир турда, кижини эжик соктаан.

Он шаа харым битин уруг эжик аксынга кире дүжүп келген, эжелер мендиреп, эрдим, «түтү үн-биле айтыр-ган».

— Мында Салтан деп кижин чурттап турар бе? — Ийе, мен-мен — деп, Каң-оол, харыгып калган чүве деп, салаам-биле херзэнче айткан.

— Силер кандыр-бир чүве чыдырбоон силер бе? — Ийе-ийе, уруум. Акша-лай хай чидирдим.

Ылаылап кээрге, үшкү классым Нана Чуладае акша-нын тып алган, үш хуу шы-тында ээзин дилеп келген боор-тур. Акша хавыга по-сылка чоруткан кантаанын чораян. Делер адресте чүгө хохорай ады-биле фамилиян айткан болган. Курорт хо-райда си сеп санаторийнче кезежи келерилер! Харын-даа шылдык кижин болган. Шайын кылдыр Каң-оол Нанже го-дун кон-кон акшалар суган. Уруг акшалыг хохан деске-ле чоруй.

— Менээ акша херек чок. Апа-лаа дуулаар дөш сетки-лам-дир. Гургун — төрөп чуртум, а ССРЭ — мээ Ада-чуртум. Бистер — чангыс ор-бунин кижилери — төрөз угу-тур бис — деп, уугу кижилер дег харылаан. Дүгө-не эжикче дөртөлзөн, хохуу чал калкан, үнө ха-лаан. Каң-оол Наталын соо-лаи коридор дурдар кыгы. рын калааш дүжүп балар ча-лага көп доктаалын, оң чүгө-ле адрезин айтырып ап чет-тиккен.

Өрөөлгө кээрге эштер ха-герге калып-аткан, өөрүшкү-маншайып, уругуу мантап, чалтаан аякко турганар. — Мында таваргалы бир дугаар көрүп тур мен — деп, эи уугу пазалын Виктор Кон-стантинович мага хайын чу-жаалаан.

— Чок. Бо. черле уугу кижини күткүшкүдү эвес-тир. «Уругуу чугаалаан, шим-чашкындан бичи-даа ха-ры, мете чүве тышпадым. Бо-дуу-на хирем, билер шаа-биле солзос барды — деп, Самат Касымович немзөн.

— Бичин кижини сөзү үре-зинин үрөзүн — шын ол джигир чүве — деп, Иксанжа-нов, та чөөн чүк мергеннери-нин, та болууду сөзү, ханы бодалын чугаалаан.

— Акша акшаамында-ла ынаан. Акша эвес, а сеткил-пүүрүс бисти катташты-рын, холбаштырын турар-ла болотай. Күчүдүг уугу аксу-мулятор дег, бергелерге шыл-ган, акша-ишке чурттагага соруу кирип, аравысты кан-ныч, холбоп турар ол эи бич-гө адын улазынышыг ху-магалар чорудунар. Эки ча-гаа тарылаалыг турарын дай-гыраалжын алдым — деп, Каң-оол херек-чүрүлден хай-ныгы келген бодалын ашты калган.

Өрөөлдө оруннарны нарыш-тыр-ла украин, лугу ийн эш-елен алылаан. Өшүктөр мычаар кады чурттап, эме-нич, аштаным, барын-чогун алдып-берип, бодал, күзе-рини сеткил хандыр билип, солчуу, хуладалачел чоноу, эминг-домуг, аржаан-сугу-дуг Гургунга өөрүн четтир-генин солгон турганар.

Каң-оол аалылап шилчт-кен апшаны чүгө дөрт хоп-ганга, кезежиктей алган. Ол Наталын бажынынга таар-жы берелес-сүлгөй база че-ди чораян. Төрөз чоноуу ту-дун харылаалынын илерөөн-гине — уттуулурус мындыр ортам укуржынышкылар монча-биле уаучыларес дөртөлзө кым /бузурелес боор! Оң амыг джигр хере-чиз, холбашкы Нана ол-дур А Каң-оолдун келер үеи — акша-толу база бар болтай.

Кон-оол ЧАМЫН.

«Баш» — калык дымдан очуадурга «өрүшкүдү-байрамдык» дөш-дир. Ырынын болган танцынын ынды аттыг уаусуу апсамбай ойнай бөргө, кижини бугу-рүзүнү сагым-сеткил шына-ла өөрүшкү-байрамдык «апаар.

ЧУРУКТА: Яковлевич Кукуруза бажы-нынын «Баш» деп апсамбайи кир-жикчелери (солотай таладан ол талже) Галина Шайкина, Светлана Доржикова, Любовь Кожанова, Светлана Боктаева. К. ТАРУСОВТУН фотоу. СЭТА-ның фотохроникасы.

ЧОНУВУСКА БАРААЛГАП...

ССРЭ-нің турустунаным-дан бээр 60 чылыгы юбиле-нин Ильянка суурун эмен-ге коллективни куш-ажылы чедикшиктерин, төлөттиг утаан. Бистин бичин коллек-тивнисте орус, тыва, украин нациянын кижилери холдир-ыстан бижыг туттузунан, эи-найырадыг аяккадап ту-рар бис.

Ажыкы чоноуу кадым эки болган турум аякка-агыга че-дикшикни уугу, аа, бажын бу-рутуге амырал дески, бай-лак болурун бистин эмчилер кончут эки билер. СЭП-нин XXV съездин аттыг сохкоз Каа-Хем районда база бир

делем девискерик ажал-агый. Оң алачыннар, тараа-нылар сохкоз төмүндө ирак-уак турлааларда ажал-дал, чурттап туралар.

Коллективни эмилиер, сестралары дөртөлзө, тайга-ларын ажил, малчыларга ай-ла ийн улаа чедип, шилчин, профилантинг хемчегерин чорудуу турар бис. Ол чо-роаш медицина теманынга бе-седалары, суур чурттагыла-рынга лекцияларын кылып турар.

Эмчилерин профилантинг хемчегерин уругуу ап турарынан бисте уругларын аарым чоруду дика кым-налар.

Г. НУРСАТ. Ильянка суурда медицина пунктуну эргелеткен.

Чаа чыл мурунун репортажы

ЭЖИИ, ЧЕРДЕН АҢГЫ ЧУРТТУГЛАР!

Чон-чок, Черден өске чер-ден медээлер ам-даа ал-дырмаан. Октарияга улаан, боду бижир херекселдерге улаа каан радиотелексоп, ам-дында чүгө-даа «орбоз», «дынаван», биегэ хевээр чангыс аай дөрт шугуу шыл-дылган. Он чыл иштинде.

Бир катар харын чалгыт бол-ган — приборун «демир-жүзү» лентанын мырнай ка-дынга чедер берген, шилчи-лекчилерин чүркетер баа-ла мычаар шимирт кылган. Сүрээзунин арай деп чиди-рин алган, эртемдерин «бу-рулуугу» тып алганар, ол «Черде болган, ол оларын мы-рынай чалында, оларын та-нымыр элентри канчалга кы-лар кижин болган. Че, эи баштапканын болуу!

Ам радиотелексоп Горь-кийде эртем-инженер ин-ститутунда (РФФИИ) чаа ап-тоннаын чогоадын турар, ол радиотелексопту «дыкы-зын» дыка улгуттырар. Ын-чан 300—500 чырык чыдары хемчээлиг черлерден медээ ал болур аргалыг апаар. Ол хире девискерде миллион-миллион сылдыстар бар. Оларын кайы бирээзинин ча-нында угаанын амытаннар бар болуп чалаас.

ССРЭ-нин Эртемдер ака-де-миянын корреспондент кижини В. Троянский (ол Черден аңгыда цивилизация-ларын медээлерин дилерин айтырып шилтирелер турар болуп эртемдерин баштап турар) кел чыдар Чаа чыл-биле байыр чедирген, СЭТА-ның корреспондентин айтыры салган:

— 1983 чыла шына-ла ме-дээ «тууш алымар» чүү болуур?

— Ол дээрге кижин төрөгө-теге иштетиле-биле хамаар-жыр кайгамчык болушкуну болуп ийн — деп, Всеволод Сергеевич харылаан. — Ын-чалда-даа мыдыр медээ радио-физиктерден аңгыда өске-даа эртемдерге аяккадап чүгө-дүрүр-ле. Ол кайын келге-ни, чүү дээр дөшүн ол, кым чорутканал? Бо айтырлар-ын тодарылар апаар. А бир эвес ол медээде «Кижини тө-рөгөтөн Өртемчелде» кара чаксаан эвес! — деп билин ап-тар болуура, оон-даа артын уугу айтырып тургустунар: угаан талаан-биле дөмөйлө-көк ха-думавыстан чүү ма-нан болуур? Чүү улуугу?

— Чаа чыл булуугада эки-ни күзээр болтай бис, Всево-лод Сергеевич. Буныгыг угааныгылардан медээ алган деп санап алылаан.

— Ындыр-дыр че. Черле ичпак, мен угаан-бодалын хемчээлиг чүгө экиге чедип-чегип бузурелер кижин мен, ичпактын мыдыр уугу чүгө болуучу чери эвес, өскө-лерини база хүндүлээр, хума-лаар.

— Медээни алган, анда ха-рылаар апаар болтай.

— Ону бугу бөмбүрөк де-нелинге шилтирээр апаар. Уаус шугуу харылаар, ха-рылаалык болуурун ужу-рут. Мен болса чаштыган херөө чок деп бодалар-дыр мен, Бистер техникат херелде-нишкенин, оң иштинде те-лесиденинч база ачызыла.

В. ИОНОВ. Горький.

БЕДИК ДЕННЕЛГЕ ЭРТКЕН

ССРЭ-нің 60 чыл оюнга ту-раскаатан Сибирини компо-зитторлор организациалары-нын каттышкан пленуму бол-ган улустун ири-хожум фестивалы Новосибирск хо-роайга болуп эрткен.

Бистин республикадан РСФСР-нің уруу чүдүлүн адалыг амыдакчымы, Тыва АССР-ини улустуу артин Алексей Чыргал-оол, Тыва АССР-ини улустуу артин Ростислав Кендешов, композитор Борис Нухов, Тыва-нын комсомол шаңгалык лауреады Ламба Хура-оол, музыкант В. Самелов бол-ган Кизилдик уруу чүдү улаанышкын теория-компо-зиция салбырын сүргүлдер-и кирип чораян.

Конференцияга композиция ажылыг дугайында сөзүгү

чогоалдарын дугайым чуга-лажып коргон. Аны-аңгы композиторлар эвилдеринден ээзон каан дөсөттөрүн сапаларын, шилтирелерин сайтарын коргон. Конферен-циялар-биле чергелешер ишти ирчин, симфония оркестрлерини, фольклорлук хөгжүмүн композитор бо-гулаан. Чаа чогоалтыгын уугу-биче хемчээлиг хой чо-гаалдар куусетингилеэн.

Новосибирскин камарал болган академиктер ишти ир-чарын, орус улустун хожум херекселдерин оркестри, Новосибирскин куруне фи-лармониянын симфония оркестри композиторларын чогоалдарын куусетингилеэн. Конференция эи-ле эге-ани Новосибирск областын суурларын келген фольк-лор ансамблери солун кор-

гузугу нөмөрдүн көргүсө-нел. Новосибирскин ака-демист ишти ири Муратов «Сибирини кула ирларын» деп кантаанын куусетине керукчелерин уугу соноура, ийн чалаан алган. Ол ышкан Бурятияны, Хакасияны Икутинин болган Тыванын композиторларын минатро-ра чогоалдарын куусетин. Оң иштинде Алексей Чыргал-оолдун таарыштырыла-ны-биле «Хангайгай» деп улустун ирчын болган. Бо-рис Нуховтун ирчарын ку-устен. Ишти ир куусетин-биле «Хандагай» делем, чырык болган тыва черини каас-чарын бойдуу, чоноу окур-хевирин чараш гармо-ниялыг хевир-биле бараалга-ткан.

Ишти ир чогоалдарынын

ШЕНЕЛДЕ

Шоодуг

Хевир-ле таарымчалыг болган чүвөлөр келергө өөрүр хей-адым кирер ча-чылдыг кижин мен. Бир-ле ка-тап буттарым черге дегбес, чөлгө ээзинге тоном эдэн ийн таламче далбай берги-леон мдым турдум. Ынчан-майг канчалар үш хопган Чаа чыл келер турган.

Бухгалтер кижин болган эр-тин турар эри чылдык сан-туперин сабынчы-биле шилчылдыр ушта шаа-ла олур мен. Самбыкым ынаыш-тып ишпак сагындырар, ичпактын боду санаар маш-наларын-даа хей ажылаас мен.

Байыр-чыскаал чоокшулап турум, сабынчы даям де-дө-дө турган ол боор ол, конком ороолде эконимист ка-дай «Бичин оокунгар көрү-дөр, Суйбарович!» дөш, бир түп каш-даа бакылап кээр апарды. Эртен ажыкчыме чо-руу турдула, кадыам шим-гызым аякко дужаал берди:

— Кезже келеринде кылы-мак шинжикеш садип эж-көз сеп.

Мээ кысмысте дүлдүлүгө-гө хей-адымга бо ийн кижин орай моондак болуп турган ишпак. Ажык шыгын соолаа база-ла өстөп-дир хере басыпкан, ойна-рактар магаалыгине малпан келдим. Кижин бажы ижерт болду. Алаң кайгап, магазин

эжынге ыңай-бээр басып ту-ра, эжик кырында электри лампочкаларын булутуу чы-рымыга бир-ле уруг-биле ужуражым бердим.

— Дарга мени танывай-тыр ишпак. Чангыс-ла бажында чурттап турар хире-ысте танышпас-тыр бис аа, чок, мен силерин таныр мен,—деп, ол кым чугаалады.

«Бистин хой кайт бажында-рымыста чурттап турар уруг-лар-ла хей чүве болтай. Моу эскербоз хире-дир мен!» — деп бодалым-даа:

— Чо-ок, дудам! Мен база силерни коргон мен—дидим.

Оң соонда чүрөөм өөзнөде инактыктын имстедин бар чыдар бичин куу катан тын-гарып, кызыл кылдым. — Дөртөн төс харын кижини мени кырган деп база болса-ла болтай. Кадайымын—ужен адым, олгуустуу—14, кызым сес харын.

Күжүр кым эгинерин ча-лып, кылапал-ла тур.

— Бөгүд-даа берге эвес бе бо, акий. Дарга шала арте-жик келген, садип алыр бис бе? Мен база садип ышпак шилчикеш садип алыр дөш кижин болтай мен.

Сүдө бо, анык уруг «са-дып алыр бис» дээрге, чүрөөм чым-сырт кылдым.

— Элчээзиыс бөгүн четтес боор бис, дудам! Дарга са-дып алыр апарган улус эвес бис — деп нагдым.

Кадайым артист кижин. «Чаа чыл таварыштыр «Козур-оол чиде Биче-кысты» көргүзөр бис. Мен дагынамы ойнаар мен» — деп турган чүве. Ам бажымынга баарымында, када-йым дөмөй-ле чок, ол театр-да, бодуууу ролжыга белетке-нип турар. Ынчангам бо ча-рыш уруг-биле кады хөөр-жип кезгелээр-дир деп бодал алдым. Ол мени чаладым.

Кандык боор. Кижин чалап турда... кандык боор.

— Силер-биле четтанчип ап болуп ирги бе?

Аз, өршө! Чүрөөм шуут-ла чалбышталдыр кыра берди! — Болбас боор бе, күжүр дудамым! Силер! мээң ча-нымга апаа турарычтарга бе-зип бугу мага-бодум иэни. хайнын келди!

Уруг ам мээң-биле, нары-шээр, ижин-кара чок хөөржи берген дивес силер бе!

— Акмыс ооуну ишти-биле сөөлүгү уелерде арай алы-жар-кыржыр апарганнар де-лаа дылаан мен ийин. Хи-хи! Бршээ, буруудай бер-бей көрүер!

— Сөөлүгү уеде кылык-чары кезгелээр кижин-ле болган, дудам! Силерге дээрден баш-ла, кайы-хамаан чок улуска мыттаар эвес аан. Бичин-ба-чы чүвөлөр уаучу-на сес бажымы боор апарган бис ийин харын.

Чоруй кеттинин, уно мап-на ара, бажыныч херзөөн ээзини кээрден хомулааныг алгыртанын дынадым:

— Күжүрү ала, уруглар! Кады кырааным анык кыс деп бодалым ол бе!

Кончут амытаным, (мээң артист кадайымын аан), шинге келер илж-хевин бу-рун кеттинин алган, арна-бачын чагдымган, үнүс эс-ерткен, мени менен турга-ны ол чүве ышкыны!

М. ЭРГЕН.

ЛЕНИН БОЛГАШ СИБИРЬ

Москваның «Россия» кино-театрына «Ленин болган Си-бирь» деп эртем-нентерелди оңут фильмин баштайт көргүзү чедикшиктерин эр-кен.

Ленинни кааа хамааржыр чаа кинода келер уеде Си-бирь кандык болур талаан-га В. И. Ленинни баш бу-руугаа бодалынын амыды-рада канчалар ботанып турар-ын көргүсө. Сибирьде бо-уеде эконимист, сонал болган културдуг чарытала-рынын мыла чугаалап турар. «Ленинградфильм» студия-ларды харылааларын моон соңоар-даа улам калбарты-рынын чугуламы дөмдөгө-лтиген

О. ПИГИТ.

ЧАЗАЛГА

Декабрь 29-та үгөн № 298 «Шынык» 30 чылы — Ленинни национал политикаын боттанышкынын» деп материя-алдын бирги колонкаларын бирги абазынын сөөлү до-маан «Социалист федерал-ды» —хосталган нацпарларын куруне талаан-биле каттыж-рынын кара чангыс плин оруу деп В. И. Ленин айт-кан» кылдыр өкө помчур.

телевидение

ДЕКАБРЬ 31-ДЕ БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — «Уе». 8.40 — Эртен. ги гимнастика. 8.55 — «Космос, айтырлар, перспективалар, бодалар». Эртем-нентерел-дик фильм. 9.25 — «Ералаш». Уругларын поодулугу кино-журнали. 10.00 — «Архитек-тура болган театр». 10.45 — «Тоолун аалчылары». «Зо-лушка». «Шелкушки» деп мулфильмдер. 12.00 — «Бил-динир-даа бола, бузурелер эвес». Киножурнали. 12.50 — «Эртемдер ортуулу». Р. Стивенсоннун домей аттыг романын баугар тургуска уран-чечен телефильмин 1-ги сериянын баштайгы көргүзү. 14.00 — «Хөгүт поз-жыгаштар». Останкинотун концерт студиясыга анык вокалчаларын конкурзу. 15.20 — Орус музей. 15.50 —

тоу». 20.00 — Чарлаллар. 20.05 — Киножурнал. 20.15 — «Хөгүт өг».

МОСКВАДАН 21.00 — «Уе». 21.35 — «Аз, водевал, водевал». «Уран-чечен телефильм. 22.40 — Мо-сковский».

«Акробат Тамара Лягина». 16.15 — «Ибицици» деп уран-чечен телефильмин 1-ги, 2-ги серияларын баштайгы көргүзүлгөн. 18.45 — Вугу де-дөйле. 19.00 — Хоккейге чурттар арзынын ужура-жымынын «Киевек Нор-дик» — ССРЭ-нин шилдик командалы. Канадалан да-мчылдар. 21.00 — «Уе». 21.35 — Шаванлык орус романстар болган валстар. 22.35 — «Лож болы». 23.40 — «Мээң чуртум». Документалдык теле-фильм. 23.50 — Чаа чыл-биле, эштер! Совет улуска байыр чедириништин. 00.05 — Чаа чылдык «АК-нок отчуга-ны». 3.35 — Танцы, тапты, тапты... 4.05 — 5.00 — Эстра-лаын аялгалары болган ритм-перн.

ИЙГИ ПРОГРАММА КЫЗЫЛДАН